

A. Gergely András

Történetek nyoma, terek világa, mindennapok értelmezései

Ha nem pusztá könyvcímeket szednék csokorba, követve az internetes könyvpiac egy-egy nagymonográfiát is öt mondatban „elintéző” közlésmódját, szinte kézre áll, hogy oly széles ölelésű cím alá sorolható művekre is kitérjünk, melyek révén mind a művész, mind a róla felkínálkozó elbeszélés méltó felülete lehet az alkotó és olvasó közötti lehetséges találkozásnak, avagy művek és olvasóik érintkezési hatáslehetőségének. Az alábbi ex librisek ezért elszántan „elbeszélőre” formálódnak – előzetes megbocsátást remélve az Olvasótól. Vagy ha mást nem, legalább azt a kitérítő figyelmet remélve, melynek teresedésében, létformáiban az alkotói közlés szándéka juthat el a befogadóhoz.

A nagymonográfia példája nem véletlen mintázat itt. Az asztal sarkán álló kötetek egyike ezt a csekélyke funkciót kerekén 750 oldalon teljesíti be, melyből az apró betűs bibliográfiai-adattári forrásközlés is harminc oldal, hódolva annak a konvencionális igénynek, hogy egy tisztos opus legyen kellőképpen alátámasztva, mégannyira, ha doktori értekezés is. Márpedig Kövér György munkája az, s mi még ettől is elvárható, nemcsak vaskos, hanem időszakosan példázatos, nóvum mivoltában is tiszteletet parancsoló. Szerény címe, *A tiszzaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*¹, nem harsog népszerűségért, s aki a publicisztikai könnyedség reményével, vagy a „nna, végre megtudok valami biztosat” szándékával veszi kezébe, hamar lekonyulhat (a Szerző az előszó legelején közli, hogy szó sincs „perújrafelvételről”, az eltűnt cseléd lány százharminc évvel későbbi „megtalálásáról” vagy a 19. század végi magyar politikai klíma harsány bemutatásáról). Szó van, és sok szó, tudós szó, alapos és mívesen építkező szókatadrális van a kötetben, mely a lokális társadalomtörténeti monográfiák legjobb hazai tradíciójához kapcsolódva, Victor Turner társadalmidráma-felfogására alapozva dolgozza föl a Tisza menti falu drámáját, vagyis elkülöníti a társadalmi struktúrák építkezését és a konfliktusokban szereplők időlegesen viselkedésmódjainak ábrázolását, nem pusztán „formalizált struktúrákba” tagolt helyzetrajzot adva, hanem a szereplők pszichéjében, „a cselekvők fejében, tettek és erőfeszítések céljaként” megragadható tüneményekre koncentrálnak (10–11. old.). Mint írja: „*anélkül, hogy Turner négyfázisú drámasémáját mechanikusan utánozhatónak gondolnánk (normaszegés, krízis, helyreigazítási akció, reintegráció vagy szakítás), magát a modellt inspiratívnak találtuk*” (uo.). Kövér szinte „hárít”, amikor arról szól, hogy nem ő talált rá Tiszzaeszlár történetiségének kutathatóságára, nem pusztán a

1 Osiris, Budapest, 2011. 749 oldal.

Hajnal István Kör hagyományait követve fókuszált egy mezővárosi társadalomszervezet eseményeire, hanem a mikroléptékű retrospektív kutatás lehetetlenségének élményével küzdve és az eszlári dráma feltárás-történetével ismerkedve azon kapja magát, hogy hitetlenkedik: *„ennyi anyag láttán soha senki nem vette a fáradságot, hogy Eszlárt alaposan szemügyre vegye”*. Pedig miután pontosan az egykori per százhuszadik évfordulójának napján, ugyanabban a nyíregyházi megyeházi ülésteremben zajló emlékkonferencián *„mindnyájan az egykori vádlottak és tanúk helyén tartottuk előadásainkat, s 120 év múltán sem volt mentes a hangulat a múlt szorongásaitól és reflexeitől”* (13. old.), immár evidenssé lett, hogy *„miközben az eszlári ügyet nem lehet megfejteni Eszlár társadalma nélkül, maga a Solymosi Eszter eltűnéséből kerekedett országos ribillió sem varrható egyetlen falu nyakába. Ha úgy tetszik: máshol is megtörténhetett volna... /.../ nekünk »csak« az lett a dolgunk, hogy felfejtsük a falunak azokat a sajátosságait, amelyekkel megáldva vagy megverve ennek a közösségnek a hétköznapi lakói ebben a 19. századi történelmi performance-ban képesek voltak eljátszani a reájuk osztott drámai szerepeket.”* (12. old.)

Tradíció immár, a mikrotörténet-írás európai iskolájának bevett módja a hetvenes évek óta, hogy a struktúrák és szereplők, szociológiai és antropológiai, pszichológiai és gazdaságtörténeti összefüggésrendszerek közé ágyazódik az elbeszélő mondandója, az elemző szándék ugyanakkor rendre rádőbben a puha és kemény módszertan alkalmazási határainak rugalmasságára, de arra is, hogy mily képtelen nehézség *„a társadalomtudományos falumonográfiát és egy per totális mikroanalízist megpróbálni egybeszerkeszteni”*. Merev és beszédes adatok, a robbanás előtti tűzegláp példájával illusztrálva a hely szellemét, a papok, jegyző, tanító és a gazdák konfliktushelyzeteiből kiolvasható eseménymenet részletei, személyes és csoportkoalíciós széthúzások, olykor keserű vagy drámai történések a jelzői annak a falusi létnek, melyben *„a társas cselekvési praxisoknak mindig individuumok a hordozói. Az egyéni vagy kollektív tettek megnyilvánulásai mögött pedig ott húzódnak a személyeket összefűző családi, rokonsági, szomszédsági hálók. Konfliktus és kohézió – mint Turner fogalmaz – ugyanannak az éremnek két oldala. Az alternatív végkimenetelű konfliktusok tapasztalata beépül a következő eseménybe, ebben az értelemben az itt tárgyalt eseménysor túlmutat önmagán”* (10–11. old.), s visz tovább *„a következő felvonás”* felé, *„jóllehet ugyanebben a drámában”*. A Szerző az *„inkriminált ügy”* rejtélyes, nyomozati, pereljárási és vizsgálati fejezetek szereplői között következetesen elkülöníti a *„performerek”* csoportját, a lokális konfliktusok, megyei-országos és nemzetközi porondon mutakozók politikai antiszemitizmus mentén árnyaltan ábrázolható hangadóit is, kontextualizálva magát a folyamatot térképekkel, sajtóválogatással, a szóban forgó szereplők rajzos portréival, korabeli és saját kimutatásaival, lajstromaival, értelmező elbeszéléseivel.

Nem lévén történész, a lelkes olvasó szerepét már-már hajlamos volnék keverni a recenzens fegyelmezettségével, így meg kell álljam, hogy Kövér György munkáját tovább méltassam. Politikai antropológus lévén azonban annyit föltétlenül ki kell fejezek köszönetképpen, hogy akaratlanul is megerősít Kövér abban: nem kell politikainak lennie annak, ami látszatra az, s még kevésbé lehet politikaiként értékelni, ami nemcsak az, egészen a tévedésig, hogy ugyanis *„minden politika”*, s a mögöttes létben nincsenek ott a maguk teljes személyiségével, életvilágával, kapcsolatrendjével, szeretett vagy utált környezetével, sorsválasztásával vagy szenvedelmeivel maguk az élő Emberek, szlovákok vagy görögkeletiek, katolikusok vagy reformátusok, zsidók vagy birtokosok, földesurak vagy hullaszállítók, bírák vagy országgyűlési képviselők. Mert hát ott vannak, s ottlétük drámáját, a lét értelmezhető tragikumát, a történendők okát és módját mindig és mindenütt épp azok a le nem zárt megismerési folyamatok kínálják megértésre, ame-

lyekből egyetlen egy csupán az eszlári dráma, s a több korábbi közül is a legsúlyosabb feltárás Kövér György monográfiája.

Tárgyvilág, lakáskultúra, viselet mindennapjai Halason

Szintúgy a hazai mikrotörténet-írás hagyományait, jelen esetben épp francia konvencióit követő monografikus mű Granasztói Péter munkája is², kinek ez nem csupán doktori értekezése, hanem másfél évtizedes kitartó érdeklődésének és néprajzos gyűjtésének leletgazdag áttekintése lett. A szerzői szándék nem pusztán inventárium készítése valamely helytörténeti múzeum kedvéért, hanem a lakáskultúra, a fogyasztás, a gazdálkodási hagyományok, szakmák, iparok, korszakok, társadalmi rétegek és foglalkozási csoportok körvonalainak megrajzolása apró árnyalatokban is, melyek jelentéshorizontján a tárgyi világ értékeit, presztízsét, eszközfunkcióját, a hagyatékokat, értékhierarchiákat, „módikat”, stílusokat, lakótereket, házformákat, szobabelsők rendjét és funkcióját veszi valamifajta „funkcionális lajstromba”, kiegészítve a gesztusok nyelvével, az életmódelemekkel, a polgári változás kezdeteinek kisvárosi szubkultúra-hordozóival is. E hosszú mondat valójában csak tizedelése, spórolós kivonata a tartalomjegyzéknek, s aligha rajzolhat teljes képet anélkül, hogy a mindennapi élet, a luxus, a divatok változása, az életmódmodellek lehetséges és tényleges alakulása megannyi változathoz életes példákat felsorakoztató Szerző művét ne mérlegelnék vagy értékelnék sokkal többre.

Granasztói ugyanis a hazai társadalomtörténet-írásban kialakult és egyre nagyobb teret nyerő történeti néprajz, anyagi kultúrakutatás, szokáskutatás, lakáskultúra-felmérés olyan irányát követi, melyben a mindennapi lét legapróbb jelei nem csupán muzeológiai adatok, háttérképek vagy kietlen listák, hanem emberi életutak élő elemei, jelentésszerű univerzumai, a társadalmat strukturáló, s e struktúrát a viseletben, gesztusokban, létmódokban árnyaltan hordozni képes tárgykultúrában megformáló teljesség elemzési lehetőségei is. A muzeológiai közelítés, a néprajzi adatbázisok használatának mintegy szociometriai „olvasata” szinte kínálja is ezt a lehetőséget, s a halasi kutatások monografikus kötetében is szereplő szerzők láttatni engedik immár saját akadémiai tudástárakban fölhalmozott részkutatásaik összefoglalásait is. E tudástományban többen (a főntebb felvillantott képből Kövér György is) kiváló társai-követői a Benda Gyula által megkezdett hagyatéki leltárkutatásoknak, inventárium-elemzéseknek, s még jó páran annak a Bácskai Vera által megalapozott mezőváros- és kereskedéskutatási irányzatnak is, amely étellel tölti meg a városi teret, árucikkkel a piacot, értéktartalmakkal a cserkapcsolatokat, presztízs-tőke elemzésével a rokonsági relációkat, s fölfejthető szövetet lát meg a városi lét lenyomataiban, életvezetési modellekben, beruházási stratégiákban, ünnepekben vagy hétköznapiakban, divatokban vagy normákban. Sok ilyen demográfiai és szociokulturális tünemény rejtekezik a tárgyak, bútorok, használati eszközök, viselet-elemek, stíluskultúrák és értékrendek belső világában, melyek egyszerűbb, leltárformájú fölsorolása (épp innen látszik immár, mennyire!) unalmas maradt mindaddig, míg valómásra nem fogták, elmesélni nem hagyták, használati vagy hatóterükben értelmezni sem próbálták jellemző vonásaikat, tárgyi mivoltuk emberi lényegét, funkcióik változástörténetét. Fontos, korszakos opus Granasztóié, melyben az alföldi mezőváros polgári hagyományainak, a városi társadalmak rétegződésének és jelentés-univerzumainak aprólékos

2 Granasztói Péter: *Az eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében.* (Kiskunhalas 1760–1850). Néprajzi Múzeum, Budapest, Tabula-könyvek 10., 2010, 392 oldal.

rajzolata jelenik meg leíró mintázatok révén, a megértés határain belülre vezetve olvasót, kutatót, pedagógust, történészt, stíluskutatót vagy szociológust akár. Hétköznapi létek, mindennapi életvilágok gazdagsága mutatkozik e kötetben, mely a történelmet újraélni és megszemélyesíteni úgy segíti, ahogyan a múlt idők vallomásai, vallások megértése, emberi és csoporttörékvések sokágú összefüggésrendszere az időbeli rálátást kínálja. Ez elemző pillantásban ha el is tűnnek a mindennapok, de csak a nyomukba szegődő emlékezet újabb percei és évszázadai kedvéért, vagy azért, hogy névtelen hősök, mintakövető polgárok, újabb hétköznapi „aktorok” megismeréséhez biztosítsanak forrásanyagot a részleteik elemzésében a felfedezés örömét megelégedő kutatóknak.

Hősies szereplőválasztás – mediatizált névtelenség

Eric Hobsbawm olyan szerző, aki markában tartja az időt, s ha olykor elő is veszi, csupán újraszemléli, nevet ad neki, rendszerbe tagolja valami egyébbel összefüggésben. Nemcsak a *Primitív lázadók*-at tanultuk Tőle már a hetvenes években, de ma is sugárzik Felőle a tudnivaló, a história értelméről és értelmezéséről való magabiztos meglepetések tömege. A *forradalmak kora*, a *Tőke ideje*, a *Nacionalizmus*, a szélsőségek és a *Birodalmak kora* mind-mind olyan metszetek, melyekben a névtelenség, az átmenetiség biztonságihánya, a nagy vállalatokban bővelkedő merszek, nekibuzdulások, s főleg a helyi közösségekben, szubkultúrákban, mikro-miliókban zajló érlelődések kapják a főszerepet, vagy ha azt nem is mindig, akkor a reflektorfényt. A *Hétköznapi hősök*. *Ellenállók, lázadók és a dzsessz* című kötetében felvázolt marginális világok, keresztnevükön szólított termelők, férfiak és nők ikonjai, gazemberek és banditák környezete, munkáshagyományok és szakszervezeti szervezetköziség határozzák meg ezeket a körülményeket: politikus cipészek, viktoriánus dámák, avantgárd alkotók, földfogláló szántóvetők, kőhajigáló diákok, szexuális szabadosok lakják ezt a királytalan és nagyemberek nélküli históriát, melynek egészét az utókor is hajlamos „nagyképűen lekezelő” gesztussal „kisemberek világának” elnevezni. A „kisemberek nagysága” csak perspektíva és kontextus kérdése – ők maguk, az érintettek, a hétköznapi hősök éppúgy átélik a történelem mívegreválóságát, mint a főléjük magasodó úrhatnám világ lakói, csak talán kevesebb körülöttük a média, a celebritás, a reflektorfény vagy a csinnadratta. Azazhogy, saját közegükben épp annyi hírnév, rangképesség, napi történelmi szereptudat, sőt „melós dicsvágy” lakozik, amennyi a többi presztízsvilágokban, csak éppenséggel másképpen is élnek vele. A „vidék hagyományai” olyan tradicionális parasztoknak fontosak, akik életműve maga a termelés-termés-természetalakítás; az érzelmek és tettek a gyári munkásnak éppúgy lehetnek ébresztői, mint a mozgalmároknak vagy hivatásos érdekképviselőknak; s végtére a városi „hősök és gazemberek” is ugyanúgy sztárjai egy mindennapi életnek, mint az instant fogyasztásra szánt megasztárok. Hobsbawm mindig is a világ sorsát napra nap alakítani képes érdektelenség látszatokra helyezi a hangsúlyt, fölbirizgálja a figyelmet olyan tüneményekkel, mint például a bevándorlók körüli hangulatkeltés, az idegenektől félelem gépezete, az inautentikusnak tetsző viselkedések normává válása stb. Ezt az alaptételt, hogy ugyanis az emberiség döntő többségét a garantáltan névtelenül maradó emberek alkotják, szinte könnyű is lenne elfogadni, ha nem épp azt bizonyítaná (munkáskáderrel, szövőlánnyal, bevándorolt proliával, menekült avantgárd művésszel és társaikkal példálózva), hogy életük ugyanannyira izgi, mint bármely nemzeti hőse vagy sztáre, csupán kevesebb a „fejfény”, mely a médiát vonzaná, de cserébe több a szűkebb környezet megértő és elfogadó jovialitása. E negatív vonzerő éppen

az, amit Hobsbawm egész életművével a megnevezésre fordított figyelem tárgyává tesz, alázattal hajolva a mindennapi siker, a hőstelen korok mikrogyőzelmei, a nemes alulmaradás krónikája szinte minden résztvevője felé. Nehéz eldönteni, hogy a kötet³ szövegrészeinek sodra maga is mint valami újrafeldolgozott benyomáseggyüttes alkotja meg a történi történelem konstruktumát, vagy a konstrukciók maguk a történelem hajtókerekei az értelmezés területén – de nem lehet véletlen, hogy a szerző épp azzal válik egyedi véleményformálónak: mindenhol és mindig ezt a névtelenségbe öltöztetett „nemlétezőséget” személyesíti meg közvetlen elbeszélői-tépelődői stílusával.

Hobsbawm történelemteóriája (igaz, sokak szemében az aktualizált, átformált mivoltában is egyfajta posztmarxista hagyatékot továbbgörgető tónusban) olyan idót, olyan korokat fog át, melyeket leginkább a mikrohistoria követői tematizálnak időnként. Ami a „radikális hagyomány”, a „vidéki hagyomány” és napjaink történelme keretébe befér – ebben pedig önálló fejezetekben (19–25.) a dzsessz születése és szétterjedése társadalomtörténetileg általa korábban is feldolgozott – populáris zene tematikája különleges egysége a műnek. A dzsessz világa kiváltképp olyan, hogy az új irányzatok, a kezdők, a feltörekvők nemzedékei (az immár dicsfényel is övezett sztárok, Sidney Bechet, Count Basie, Duke Ellington, Billie Holiday mellett) mindig is névtelen senkik voltak, a blues, a swing vagy más tónusok és irányzatok kezdeményezői, de ekként éppen az idő ritmusának megfelelő új területek gyarmatosításában játszottak főszerepet. A zene „gyarmatai”, korszakai, helyszínei egyúttal az idő ritmusát is hozzák, retrót és visszatérést, földidézést és újraalkotást, revivált és dekonstrukciót egyszerre. Az idők ritmusa, a ritmusok szólistái, a combók és bigbandek részesei korszakokat alkotnak, vénülnek vagy örökifjak maradnak: *„A dzsessz eddig elképesztően erősnek mutatkozott a túlélésben és a megújulásban egy olyan társadalmi közegben, mely nem a dzsesszre született, és nem is érdemelte meg azt... /... del mi rossz van abban, ha az ember csak hallgat, és hagyja, hogy a jövő gondoskodjon magáról?”* (404. old.)

Hobsbawm alapállása a kötet végső kihangzásában – az Amerikát gyarmatosító európai kultúrák terjedési kultuszát és a fogyasztóiség korszakos lázát is beszámítva – épp az, hogy a névtelen egyén (utóbb olykor nevesítve, mint a győztes katonák, térítő lelkészek, vagy épp a krumpli és kukorica termesztésének terjedési sebességét felgyorsító egyszerű szántóvető típusa esetében) gyakorta úgy járul hozzá korok és kultúrák korszakhatásaihoz, hogy maga sincs tisztában vele, csak alkotja, formálja mindazt, amit korának ritmusa, ciklusai, hőmpölygő hatásai megkívánnak. De ennyiben is a történelem alkotó folyamatainak, a történelemformáló egyénnek tiszteletét kéri, kívánja meg, vagy dicsóíti ez a szerzői attitűd.

A hagyomány mintái és az önironia

Történeti forrás-e a humor, a vicc, az ugratás, az ironikus-cikizős attitűd, a viselkedési minták és életvezetési szabályok normarendszerének merevségeivel vagy képtelenségeivel összefüggő nyelvi játékoság? Az, mégpedig meggyőző erővel és nyelvi gazdagsággal az, ha nem a lecsupaszított szót, a minimalizált jelentést, az akut vagy időleges értelmezést tekintjük, hanem épp ellenkezőleg, ezt nevezük meg olyan alapnak, lényegi tüneménynek, melyre azután a lehetséges értelmezések épülhetnek.

3 Eric Hobsbawm: *Hétköznapi hősök. Ellenállók, lázadók és a dzsessz.* L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2009, 432 oldal.

Ezt a talányos, de annál szórakoztatóbb, a vidító mivoltában is bölcsen játékos világot hozza közelebb Papp Richárd, aki az imák és rituálék világában járatosként segíti eloszlogelni a jelentések, szimbolikus hatásegysétek életteli világát egy budapesti zsinagóga mindennapi létmódjából és nyelvi-kommunikációs miliójéből. Ebből a (talán leginkább megismeréstörténetinek nevezhető) nézőpontból, és a kötet olvasójaként úgy látom Papp Richárd kulturális antropológiai oktatásban és terepkutatásban eltöltött évtizedeit, hogy a kezdetektől jelen lévő vallási identitásra fókuszáló kérdezőmód mellett folyamatosan napirenden tartotta a kortárs kelet-európai kisebbségi sorshelyzetekre kiterjesztett érdeklődést, melyet az utóbbi évtizedben a zsidóságra koncentráló kutatások specifikáltak. Munkásságában a „kisebbségkutatási” évtizedet összefoglalva (jobbára az MTA Szociológiai, majd Kisebbségkutató Intézetében vállalt szereppel), a határon túli etnikai csoportokra vonatkozó figyelem volt jellegadó (magyarországi szerbek, csíkszeredai románok, munkácsi zsidók, vajdasági egyházak, feketicsi magyarok), és a felvidéki-kárpátaljai, erdélyi és délvidéki terepkutatás volt túlsúlyban, az általa szerkesztett kötetek, tananyagok, szakkönyvek és forrásmunkák ugyanakkor mindehhez igen széles körű kutatásgyakorlattal járultak hozzá. Ehhez, s főként a hazai vallásantropológia fejlesztésében vállalt munkásságához kapcsolódik a Boglár-iskola egyik jellemzőjeként (már a hazai kulturális antropológia tanszék alapítási kezdetektől), hogy a szimpla teljesítménymutatóknál a sokkal lényegesebbnek tartott kutatási gyakorlatot elszántan vállalja, s ez opusban már tényleg a humorban sem ismer tréfát, ha a hétköznapi élet és értékrendek, normák és jelentésteretek antropológiai áttekintése a célja. A *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény?* című kötet⁴ a budapesti Bethlen téri zsinagóga hívőkörének narratív néprajzi, szociokulturális, vallásantropológiai elemzése, melyben a viccek, nyelvi kontextusok, gondolkodási struktúrák és identitásmegjelenítések komplex feltárása mutatkozik meg. Áttekintésében nemcsak látványos, asszociatív, szórakoztató és inspiráló derű, de a szimbolikus közlésmódok egy igen kevesek által taglalt szakterülete mutatkozik meg ironikus szemléletességgel és a szaktudományt az élvezhető interpretációk szintjére emelő leleményességgel. A Szerzőnek s kötetének is az a sajátos szándéka (amiben a *terepkutató* elemi kötelezettségeinek egyike dominál), hogy ne csupán a rejtett világok meglátása vagy élményközösségi megnevezése váljon fontossá a humor révén, hanem a kutatót terep közösségeinek, éltetőinek önnön narratívái is helyet kapjanak a belátásokban, ideértve az önreflexív és szarkasztikus humort is. Ebben éppúgy arculatot nyer a rituális emlékezet, a közösség tagjainak portrészzerű körképe, a „hordozhatóvá tömörített történelem” közösségi interpretációja, miként a viccek sok tucatjának közlésével egyfajta intuitív „típuskatalógus” is. Papp Richárd e kötetben a performativitás részévé avatja a rítusban részt vevő kutató *saját narratíváját* is, érintettségének és a megemlékezési vagy hétköznapi rítusok szabályszerűségeinek átélési struktúráját is, szerephez juttatja a megismerési mód komplex jellegét is, azaz: a rituális emlékezetet mint kulturális állandót vizsgálja, az émikus és étikus megközelítés olyan szinkronitását/harmóniáját hozza elénk, amit a „zsidóviccek” közlései során mennyi kötetben sem találunk meg. Harsogóan kacagtató és mosolyognivalóan könnyed viccek sokasága révén könyvében hangot kap a rítusban újraélt mítosz, az emlékezet szerepe és az önreflexív narratívák ironiája, a közösség tagjainak mély embersége és esendősége, kultikus átélés melletti életvilágukat a kívülálló nézőpontjával is vegyítő életvidámsága. Röviden: a Kohn bácsi-kötetben (a könyvcím magyarázata a megértő

4 Papp Richárd: *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó közösségben*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009. 200 oldal.

és ironikus grafikai illusztrációk révén még gazdagabb akusztikát sejtet, de éppen a könyv legpéldásabb témakörét adja, itt röviden „elmesélni” még ironikusan-viccesen sem lenne érdemes!) ezáltal a társadalmi és vallási identitás-univerzum megjelenítési esélyét hordozza, s olyan komplexitást testesít meg, melyet a részt vevő megfigyelő és az értelmező közösséghez tartozó „elbeszélő” közösen él át és közvetít a befogadó világ, a környezet felé, mintegy választ adva annak aurájára, hatásaira, az élő humor keletkezési folyamatára is. Ebben a feltáró, megnevező, értelmező-közösségi gyakorlatot átélni segítő habitusban nemcsak Papp Richárd kutatói énje válik élményközelivé, hanem a kutatói és egyetemi oktatói „tolmács szerepe” egyaránt markánsná válik – miképpen maga a zsidó humor s a Bethlen téri közösség önkreatív léte is épp így közvetítő szerep nemzedékek, áthagyományozható kulturális tartalmak, életforma és életvezető értékek gazdag historikumában.

Vallások világa, világok vallásai

Lerner Balázs és Tóth Imre világok vallásairól, szakrális tereiről alkotott lenyűgözően impozáns albuma⁵ nem egy ponton félreérthetetlenül lexikon, másutt sosem hallott jelenségek vallásantropológiai vázolata, megint másutt szűkszavúan értelmezett fotókiegészítés vagy kutatói élményvilág érzéki átadása a vizualitás ráadásaképpen... A kötet önmagáról csak annyit állít: *„Ez az album arra tesz kísérletet, hogy közérthető formában mutassa be a világ vallásait, a vallásos ember elé táruló világot. Az első részben magát a vallásos embert mutatjuk be. Ebben nagyszerű fotók lesznek a segítségünkre, amelyek a vallásos tapasztalatot érzékletesebben közvetítik, mint az adatszerű leírások. A második részben a vallás és a társadalom kapcsolatát tárgyaljuk. Képeink segítségével megmutatjuk, hogy milyen rendkívül nagy hatással van a vallás modern hétköznapjainkra is, és hogy miként befolyásolják politikai, gazdasági rendszerünket, időfelfogásunkat, művészetiünket, testképiünket a különböző vallási meggyőződések. A harmadik részben a világ vallásaival foglalkozunk. Fotókkal és rövid szöveggel bemutatjuk a jelenleg is élő vallásfelfogások főbb jellegzetességeit, rámutatunk a köztük lévő hasonlóságokra és különbségekre. Megpróbáljuk megfejtetni, hogyan teremtik meg a gyorsuló, globalizálódó világunktól való eltávolodás lehetőségét, illetve hogyan élnek a globalizáció lehetőségével. A vallások világa végtelenül változatos, könnyű elveszni benne, ezért erősen támaszkodtunk a kulturális antropológia tudományának eredményeire. A vallásantropológusok mellett szociológusok, filozófusok, teológusok munkáit használtuk fel a szöveg megírása során, a legjelentősebb tudósokra külön szövegdobozokban hívtuk fel a figyelmet.”*

A Szerzők opusa tartalmilag fedi a címben vállalt általános ismeretközlési célt, s bárha a szövegszerű megjelenítés közben némi egyenetlenség mutatkozik az egyes vallási mezők-terek leírásában, de ezt olykor a hazai vagy egyetemes jelenlétük, elterjedtségük, ismeretlenségük bizonytalansággal indokolja. Egészében arányos, helyenként kifejezetten részletes a leírás, ez jól tesz a kötet szakmai (etnológiai, vallástudományi, történetkutatási, szociológiai) szempontú értékelésének. A belső aránytalanságok talán oldhatók lettek volna azzal, hogy a terjedelmet nem minden tekintetben növelő, rövid, de egyúttal aktualizáló mondatok jelezhetnék az egyes vallások (különösen az ezoterikus, mozgalomjellegű irányzatok) hazai előfordulásait (ezt részben a képanyag is tükrözi pl. a Krisna-tudatúak esetében, de másutt is). Amennyiben a vallások „univerzalitása” kiadói üzenetet közvetít, vagy valamiféle szerkesztői-szerzői döntést rejt, nem kellene minden-

5 Szalay-Pannon-Literatúra Kft., Kisújszállás, 2009. Kemény táblás színes fotóalbum, 205 oldal.

képpen ragaszkodni a magyarországi jelenlét jelzéséhez, de a kötet egész kisugárzását javítaná talán, ha „magukra ismernének” a hívek..., vagy ráébrednének az egyes irányzatok konkrét jelenlétének mikéntjére is környezetükben, esetleg épp a szakrális terek és idők hullámzásában helyeznék el a ráébredések impresszióit. Megannyi kisegyház, szekta vagy „szekta” kimarad ugyan a kötetből, helyettük viszont szerepelnek mások, ilyenmód megteremtődik az egyensúly, amely iránt hiányérzet mutatkozna, ha csupán „elhatárolódást” mutatna a mű. Ugyancsak ezt a belső arányegységet, arányosságot (értsd: ne jusson ugyanannyi szöveg az iszlám világvallás és egy kétezres létszámú helyi rítusközösség leírására!) pótolhatná esetenként (vagy egy mellékelt forrásajánlóban, netán utószóban) az egyes vallások hazai elérhetőségének jelzése (internetes címek, honlapok, források – pl. Terebess, zsidó.hu és más oldalak – beiktatása, „linkelese”), továbbá az egész kötet alkalminak tűnő megjelenítését éppen tudományos használhatósága szempontjából növelné egy kiadósabb bibliográfia is. (Ezt könnyedén átlapozza, aki nem kíváncsi rá, de használhatja, aki viszont árnyaltabb tájékozódásra hajlamos. A záróoldalon lévő forrásjegyzék szépecske és impozáns, de a szimbolizált és értelmezett világok felé kevesebbet nyit, mint maga a képanyag).

Szakmai korrektség s olykor (a roppant jó képeknek hála!) a műves összkép, melyet kapunk a könyvből, szinte csak esetenként tér el a megkívánhatótól, viszont a könyv első blokkja, mely a kortárs, nyugati, igényes vagy korrekt ismeretközlő művekhez méltó módon igyekszik jelezni egy-egy jelentősebb kérdéskör, vallási tudat vagy felekezeti kultúra egy-egy kiemelkedő kutatójának személyét, felfogásmódját, a vallásos gondolkodásról szóló mai közgondolkodásban immár alapismeretnek számító hagyatékát – a kötet további nyolctized részében elmarad...! Nem okvetlenül kéne minden oldalpáron kutatóknak is szerepelnie, de jó lenne, ha a vallások gyakorlásán túl ezek kutathatóságát, problematikáit, általánosságokban meglévő specifikumait és sajátlagosságában rejlő univerzalitását is jeleznék helyenként valami! Erre a célra megfelel a portrészertű rövid bemutatás, karakteres kérdésfelvetés, életmű részeként ránk hagyott felfogásmód földözése, s ezt több helyen jó lett volna még beiktatni (megítélés szerint olykor akár a képméretnek apróbb csökkentése árán is! Végtere is ez nem pusztán képeskönyv!). Ebből nem következik, hogy tankönyvként ne válna be, viszont átvétető megoldásként érdemes lett volna egy-egy vallás esetében apróbb szövegközi utalást tenni arra, hogy pl. „mint erről Eliade leírta”, vagy „a Max Weber nyomán így és így vélt...”, „Durkheim szerint...”, „Freud *Totem és tabuja* alapján...” stb. E téren hiányolok is néhány magyar kutatót, akiknek munkássága a vallástudomány, a kulturális antropológia vagy vallásantropológia nemzetközi ranglistáján is méltó helyen szerepel (pl. Pócs Éva, Róheim Géza, Boglár Lajos, Kunt Ernő, Marót Károly, Bodrogi Tibor, Vargyas Gábor, Lammel Annamária, Losonczy Anna Mária, Voigt Vilmos stb.), róluk (részint klasszikusokról, részint kortársakról) többet is elviselt volna a könyv, s érdemes lett volna gondolni a felhasználó, olvasó, kézikönyvet kereső, alapszinten tájékozódni kívánó emberre is, nem csupán vásárlóként, hanem a következő kötetek iránt érdeklődő, fogékonyra tett lélekként...! Ez az album most, a vallásokról egyre több megjelenő szakkönyv mellett, mindezekkel együtt is, olyan gazdag összképet ad, mely lexikonnak is megteszi, tematikus világotázásnak is kellemes, de meg az összehasonlító és multikulturális szemléletmódoknak kifejezetten kedvező attitűd népszerűsítéséhez is hozzájárul. Jelzik a Szerzők, hogy a kimaradt vallások-egyházak (pl. a szcientológia, kvékerek, unitáriusok) nemcsak terjedelmi kritériumok szerint, de olykor az egyház/vallás/hitfelekezet/közösség státusoknak sem mindenben felelnek meg, így a parttalanságig bővített körkép végeleáthatatlan újabb övezetek bevonását

igényelné (példaképpen csak Magyarországon 2008-ban 155 bejegyzett egyház volt, ezek pusztá seregszámára is újabb kötet lenne...).

Fontos a Szerzők előszavának és bevezető fejezeteinek vállalása a téren is, hogy a megértés, a „pusztá racionalitással”, nem mindig kezelhető tünemények megismerési feltételeihez járuljanak hozzá. A kizárólag egzotikumot kereső, mások hitében és világában az „elfogadhatatlant” látó szemellenzősségnek hatékonyan mond ellent a vallás és a társadalmak kapcsolatrendjére vonatkozó második fejezet, melyben a hétköznapi hitek, szakrális világok rejtekező, vagy éppenséggel harsányan látványos jelei közötti eligazodásban nyújtanak segédkezet. A szellemlényekkel, természetfölöttivel, „érthetlenségekkel” belakott rend, melyről sokszínű árnyalatokban beszélnek, jellemzően az analógiakeresés, a példa, a hasonlato(sságo)k területére kalauzol, s ebben látható az alkotó szerzőpáros eredendő szándéka. A szimbolizáció, a kultúra hétköznapi aspektusainak formatana, a megismeréstörténeti példák harmonikus egysége talán itt a legintenzívebb a kötetben, ahol az egyházi, közösségi kultuszok vallásos emberre érvényes antropológiai felfogásmódjait ismertetik. Kivételes kötet ez, annyi bizonyos, s ha ott lehetne nagyobb könyvtárak, közlésképes emberek mindmegannyi könyvtárában vagy könyvespolcán, az talán maguknak a hiteknek, hívó világoknak is imponáns sikeréhez, terjedéséhez járulhatna hozzá.

Névtelen hősök, jeltelen korok, jelentésszerű egzisztenciák... Korok és kultúrák, korszakok és identitások lajstroma világlik ki könyvek, tájrajzok, az emlékezeti irodalom utóbbi időkben megjelent opusaiból. Korok és korszakok, az idő lenyomatai, letűnt mindennapok és továbbélő emlékezeti hálók fogják magukba az élményrengeteg átláthatatlanságát... Értelmezések, olvasatok épp ezért számosan vannak. Olykor saját korunk maga az oksági következmény, máskor a történő történelem egyéb látszatai tűnnek értelmesnek, értelmezhetőnek. Egy baloldali történeti ikonográfia, egy vérvád társadalomtörténete, egy mezőváros díszletei és jelmezei, vagy egy zsinagógai vakuvillanás – egyaránt a múltó és tartalmas, félelmes, de olvasható idő alakzatai. Könyvek, melyek ilyesmikről szólnak, lesznek így tanúi az időnek, kortárs létnek, alig látszó avulásnak és omlásnak, társadalmi tempóknak, közösségi viszonyrendszernek, hétköznapi hősiességnek vagy rejtelmes elmúlásoknak..., terek világának, s mindennapi történések lenyomatainak. A „többi” szinte már „csak” a mi feladatunk: olvasni, értelmezni, belátni, újraértékelni. Az időtlenségig, s tovább...